

Penerimaan Pengajian Takmir di Institusi Masjid sebagai Pembelajaran Sepanjang Hayat (PSH) bagi Pengukuhan Kefahaman Islam dalam Masyarakat Muslim

The Acceptance of *Takmir* Studies in Mosque Institutions as a Lifelong Learning (PSH) to Strengthen Islamic Understanding among Muslim Communities

ABD HADI BORHAM
MOHAMAD MARZUQI ABDUL RAHIM
WAHYU HIDAYAT ABDULLAH
ABDUL GHAFAR DON

ABSTRAK

Pengajian takmir di masjid merupakan salah satu bentuk pembelajaran sepanjang hayat (PSH) yang telah dilaksanakan oleh Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) sejak tahun 1985. Ia telah memberikan sumbangan yang besar terhadap pengukuhan kefahaman Islam dalam masyarakat Islam di Malaysia. Oleh itu, kajian ini dijalankan untuk mengenal pasti penerimaan responden terhadap bahan dan metod pengajaran dalam pengajian takmir di institusi masjid. Kajian ini menggunakan reka bentuk kuantitatif. Sebanyak 30 buah masjid di negeri Selangor sampel telah dipilih dengan menggunakan kaedah persampelan rawak kluster. Seramai 400 responden telah dipilih di tiga zon daerah masjid kariah negeri Selangor. Data kajian telah dikumpul menggunakan menggunakan soal selidik. Data kajian telah dianalisis secara deskriptif dan inferensi dengan nilai kekerapan, peratus, purata min dan analisis varian sehala (ANOVA). Hasil kajian mendapati penerimaan responden terhadap mawduk dalam pembelajaran akidah dengan nilai purata min di tahap tinggi (min = 3.90), penerimaan mawduk dalam pembelajaran ibadah dengan purata min di tahap tinggi (min = 4.03), penerimaan mawduk dalam pembelajaran akhlak dengan purata min di tahap tinggi (min = 3.98), penerimaan mawduk dalam pembelajaran hadith dan tafsir dengan nilai purata min di tahap sederhana tinggi (min = 3.69), dan penerimaan mawduk dalam pembelajaran sirah dengan nilai purata min di tahap sederhana tinggi (min = 3.69). Dapatan kajian turut mendapati penerimaan responden terhadap metod pengajaran pengajar dengan nilai purata min di tahap sederhana (min = 3.58). Terdapat perbezaan yang signifikan kekerapan responden mengikuti pengajian takmir masjid dengan bahan yang disediakan ($P = 0.007$, $P < 0.05$) dan metod pengajaran yang disampaikan ($P = 0.035$, $P < 0.05$). Implikasi kajian menunjukkan pengajian takmir masjid telah diterima dengan baik dalam masyarakat Islam kerana memberikan nilai penting kepada pembelajaran sepanjang hayat (PSH) bagi mengukuhkan kehidupan beragama. Justeru pengajian takmir masjid yang dijalankan harus menyusun secara sistematik terhadap aspek-aspek yang berkaitan dengan kurikulum, bahan pengajaran kepada peserta dan latihan pengajar agar ia memberikan kesan yang positif kepada masyarakat Islam.

Kata kunci: Pengajian takmir; institusi masjid; pembelajaran sepanjang hayat (PSH); kefahaman Islam; metod pengajaran

ABSTRACT

Takmir studies in mosques are a form of lifelong learning (PSH) which has been implemented by Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) since 1985. It has contributed towards understanding the religion continuously among the Muslim community. Therefore, this research is to identify respondents' acceptance towards the materials and teaching methodology of takmir studies in mosque institutions. This study used a quantitative research design. A total of 30 mosques were selected using cluster sampling in the state of Selangor. A total of 400 respondents were selected to participate in three district zones mosque in Selangor. Data were mainly collected through questionnaires. Data were analyzed by descriptive and inferential based on the values of frequency, percentage, mean value and Analysis of Variance (ANOVA). The results found that respondents' acceptance of mawduk in akidah learning was at high mean value (mean = 3.90), the acceptance of mawduk in ibadah learning was at high mean value of 4.03, the acceptance of mawduk in akhlak learning was at moderate mean value (mean = 3.98), the acceptance of mawduk in hadith and tafsir learning was at moderate mean value (mean = 3.69), and the acceptance of mawduk in sirah learning was at the moderate mean value (mean = 3.69). In addition, this study found that the respondents' acceptance towards the

educators' teaching methodology was at moderate mean value (mean = 3.58). This study also has found that there was a significant difference of frequency of respondents joining the mosque's takmir studies with the materials provided ($P = 0.007$, $P < 0.05$) and the teaching methodology ($P = 0.035$, $P < 0.05$). The research implications showed that the mosque's takmir studies was accepted well among Muslim community for providing them with important values towards lifelong learning (PSH) to strengthen their religious life. Thus, takmir studies in mosques should be organized systematically towards aspects related to the curriculum, teaching and learning materials and teacher training, in order to instill positive impact towards Muslims communities.

Keywords: Takmir studies; mosque institution; lifelong learning (PSH); Islamic understanding; teaching methodology

PENGENALAN

Islam adalah agama yang sangat mementingkan tentang ilmu. Menuntut ilmu adalah suatu kewajipan bagi setiap umat Islam daripada fasa awal kehidupan sehingga fasa akhir hayat. Ini menunjukkan sepanjang kehidupan umat Islam sentiasa membawa amanah ilmu bagi keperluan kehidupan dunia dan akhirat. Tuntutan ini juga jelas daripada wahyu pertama diturunkan kepada Nabi s.a.w dalam surah al-'Alaq yang menunjukkan perintah menuntut ilmu bagi setiap manusia. Dalam perkembangan tradisi Islam, hubungan antara budaya ilmu dan institusi masjid sangat rapat. Masjid bukan sahaja menjadi tempat ibadah ritual umat Islam semata-mata, namun menjadi tempat menuntut ilmu. Firman Allah:

Maksud: "(Nur hidayat petunjuk Allah itu bersinar dengan nyatanya terutama sekali) di rumah-rumah ibadat yang diperintahkan oleh Allah supaya dimuliakan keadaannya dan disebut serta diperingat nama Allah padanya; di situ juga dikerjakan ibadat mensuci dan memuji Allah pada waktu pagi dan petang." (Surah al-Nur, 36)

Ayat di atas menjelaskan bahawa rumah-rumah Allah adalah masjid-masjid yang merupakan tempat orang-orang yang beriman beribadah, mengingati Allah dengan mendirikan solat, bertasbih, mensuci dan mengagungkan Allah pada setiap masa. Ibn Kathir (2013) dalam menafsirkan ayat di atas dengan menukilkan pandangan Ibn Abbas r.a. menyatakan Allah s.w.t melarang perbuatan yang tidak bermanfaat atau sia-sia di masjid. Al-Tabari (1420H) pula menyatakan rumah Allah haruslah dimakmurkan dengan perkara-perkara zikir melalui solat yang didirikan dan sebagainya. Oleh itu, difahami bahawa masjid haruslah dimakmurkan dengan perkara-perkara mengingatkan manusia kepada Allah sama ada dengan melaksanakan ibadah atau perkara selainnya yang wajar dengan kesucian rumah Allah termasuk menuntut ilmu. Ahmad Shalaby (1960) menyatakan sejarah tradisi Islam menunjukkan masjid telah dijadikan tempat menyebarkan ilmu dan kebudayaan Islam serta tidak

pernah terhenti di seluruh dunia umat Islam. Seripah Zin et al. (2009) masjid menjadi tempat penyebaran ilmu yang berkaitan al-Quran, al-hadith dan hukum hakam sepertimana pernah dilakukan di zaman Nabi s.a.w di Masjid al-Nabawi dan Masjid al-Haram. Ini menunjukkan kegiatan ilmu pengetahuan merupakan salah satu bentuk mengimarahkan masjid kerana menyeru ke arah mengingati Allah s.w.t dan meningkatkan ketaqwaan sebagaimana ayat 18 surah al-Tawbah

Pengimarahkan masjid dengan kegiatan ilmu telah lama berkembang sejak zaman Nabi s.a.w. Masjid al-Nabawi di Madinah pernah menjadi tempat Nabi s.a.w mengajar al-Quran dan al-hadith kepada para sahabat. Di zaman khalifah Islam pula, Masjid Jami' Damsyiq, menjadi pusat ilmu yang menyimpan pelbagai jenis kitab dan manuskrip semasa pemerintahan Khalifah al-Walid bin Abdul Malik (86-96H). Di Tunisia, 'Uqbah bin Nafi' telah membina Masjid Jami' Qairawan dan beliau telah menggendalikan kuliah tentang kejuruteraan, astronomi, ilmu-ilmu tumbuhan dan muzik. Ketika pemerintahan Khalifah al-Mansur (145H), Masjid al-Mansur di Baghdad menjadi pusat perkembangan ilmu bahasa dan kesusteraan Islam yang terkenal. Manakala di Andalus, Abdul Rahman telah mendirikan sebuah universiti di Masjid Cordova yang menjadi tumpuan pengajian bagi masyarakat Eropah (Mohd. Muhiden Abd Rahman et al. 2009). Ketika itu, masyarakat Eropah mengalami zaman gelap (*the dark age*) dan kota Andalus menjadi tumpuan ilmu seperti di Cordoba yang terkenal dengan ilmuwan-ilmuwan Islam dalam bidang sains dan teknologi (Shanaz Husain 2004).

Pengimarahkan masjid dengan kegiatan ilmu telah berkembang dan berterusan sehingga hari ini. Terdapat pelbagai program ilmu di masjid yang dirangka dalam memastikan masyarakat Islam terus mendapat ilmu agama yang berterusan. Ia sangat berkait dengan konsep pembelajaran sepanjang hayat (PSH) atau disebut '*life long learning* kerana kewajipan menuntut ilmu sepanjang hidup. Khatijah Othman et al. (2017), konsep pembelajaran sepanjang

hayat (PSH) dalam harus menyeimbangkan antara ilmu dunia dan akhirat. Gabungan ini dirujuk dengan konsep pembelajaran Islam sepanjang hayat (PISH). Menurut Siti Shamsiah (2009), Pertubuhan Pendidikan, Sainifik dan Kebudayaan Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu (UNESCO) dianggap sebagai perintis kepada pembelajaran sepanjang hayat. Tetapi sebenarnya konsep pembelajaran sepanjang hayat tidak asing dalam Islam kerana manusia perlu mengenali Tuhan dengan ilmu dan berterusan. Disebabkan itu, terdapat ayat-ayat al-Quran dan al-hadith yang menjelaskan tentang keutamaan ilmu dalam seluruh kehidupan seorang muslim. Oleh itu, pengimarahkan masjid dengan majlis-majlis ilmu merupakan salah satu bentuk pembelajaran sepanjang hayat (PSH) atau pembelajaran Islam sepanjang hayat (PISH) yang memberikan ilmu secara berterusan dalam meningkatkan kefahaman dan penghayatan masyarakat Islam.

Di Malaysia, Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM) (ketika itu dikenali Bahagian Hal Ehwal Islam (BAHEIS), telah memperkenalkan program 'pengajian takmir masjid' sebagai usaha mengimarahkan institusi masjid dengan kegiatan ilmu (Tuan Haji Mohd Sofian Mat Ludin, temu bual 3 Mac 2017). Program pengajian takmir telah bermula sejak tahun 1985 hasil daripada keputusan Mesyuarat Jawatankuasa Kemajuan Hal Ehwal Islam Malaysia (JKI) pada tahun 1984 yang di pengesahkan oleh YAB Timbalan Perdana Menteri pada masa itu. Di antara objektif program tersebut ialah untuk menyebarkan ilmu pengetahuan dan ajaran Islam kepada masyarakat dalam usaha untuk melahirkan anggota masyarakat yang bertakwa dan mengamalkan ajaran Islam yang sebenar, membanteras ajaran-ajaran yang menyeleweng dan sesat, menghidupkan masjid-masjid dan surau-sarau sebagai pusat penyebaran ilmu pengetahuan Islam dan menghayati ajarannya, mengenengahkan tokoh-tokoh agama yang berwibawa sebagai benteng perpaduan dan ketahanan umat serta mencontohi perjuangan mereka, mengimarahkan masjid dengan pengisian ilmu, solat berjemaah dan menjadikannya sebagai pusat pendidikan pembangunan masyarakat yang seimbang, menjadikan masjid sebagai lambang perpaduan ummah, tempat menyelesaikan permasalahan masyarakat dan syiar keagungan Islam, menyampaikan maklumat, ilmu pengetahuan dan kefahaman Islam bagi merealisasikan hasrat wawasan negara dan harapan ummah (KESUMA 2007).

Bentuk pelaksanaan program pengajian takmir masjid lebih tertumpu kepada *mawduq-mawduq* yang menekankan kepada aspek akidah, ibadah dan akhlak (Abd Hadi Borham et al. 2018; Mohd Khafidz Soroni et al. 2016; Suhadak Mahmud et al. 2014; Noor Najihan Jaafar 2014; Omar Zakaria 2012; Engku Ahmad Zaki Engku Alwi 2008; Fakhru Adabi Abdul Kadir 2007). Pembelajaran dan pengajaran (PdP) yang dilaksanakan di institusi masih menggunakan kaedah tradisi dalam menyampaikan isi kandungan al-Quran dan hadith. Contohnya pengajar akan membacakan sepotong ayat al-Quran dan diikuti oleh para jemaah di samping memuatkan penerangan ringkas hukum-hukum tajwid yang terdapat dalam ayat. Pengajar akan menerangkan maksud ayat, hubungan dengan ayat sebelumnya (jika ada), *asbab al-nuzul* (jika ada), menerangkan terperinci dengan hukum hakam, sejarah, kaitan dengan isu semasa dan sebagainya. Pengajar akan menerangkan pengajaran daripada tafsiran ayat sebelum membuka ruang persoalan daripada pendengar. Pengajar pula perlu mendapat tauliah daripada pihak berautoriti agama di negeri-negeri menyampaikan pengajaran dengan kitab-kitab jawi, karya terjemahan, kitab-kitab *muktabar* yang mudah difahami dan lain-lain (Noor Najihan Jaafar, 2014). Bahan-bahan pengajian takmir masjid masih bersifat terbuka dan ditentukan oleh pihak masjid dan pengajar. Tenaga pengajar akan mengambil kira dalam menentukan kitab yang digunakan dalam pengajian (Mohd Khafidz et al. 2016).

Sekalipun program pengajian takmir masjid telah lama dilaksanakan, namun terdapat beberapa kajian lepas mendapati ianya masih kurang mencapai tahap keberkesanan yang baik dalam aspek teknik dan alat penyampaian serta penggunaan bahan. Kajian Engku Ahmad Zaki Engku Alwi (2008) mendapati penguasaan ilmu dan teknik penyampaian dalam pengajian takmir masih kurang berkesan, manakala kajian Suhadak Mahmud et al. (2014) mendapati aspek-aspek yang menarik perhatian harus diketengahkan bagi mendapat kesan yang baik dalam pengajaran. Kajian Nurazmallail Marni et al. (2004) mendapati kekurangan dalam penyampaian dan bahan pengajaran. Manakala kajian Omar Zakaria (2012) mendapati proses pengajaran dan pembelajaran di sebahagian institusi masjid menyebabkan program ilmu yang dirangka kurang mendapat sambutan, bahkan sekadar pengisian waktu sahaja. Ini menunjukkan aspek penguasaan ilmu dan teknik penyampaian amat

penting, bahkan memerlukan kaitan dengan isu-isu semasa yang berlaku dalam masyarakat Islam atau dunia Islam. Dalam kajian Alias Azhar (2013:73-74) mendapati penyampaian ilmu di masjid memerlukan kaedah pengajaran yang lebih menarik iaitu dengan mengaitkan dengan isu permasalahan semasa dunia dan menyatukan kemahiran berfikir dalam proses pengajaran dan pembelajaran. Ia penting dalam mengaitkan rantaian ilmu dan hubungannya dengan arus kehidupan zaman manusia sentiasa berubah sebagai realiti cabaran yang harus dihadapi. Sehubungan itu, kajian ini dijalankan bertujuan untuk mengenal pasti penerimaan pengajian takmir dalam kalangan responden dan persepsi responden terhadap metod pengajaran yang digunakan dalam pengajian takmir masjid.

METODOLOGI KAJIAN

Kajian ini menggunakan reka bentuk kuantitatif. Kajian ini melibatkan 30 buah masjid di negeri Selangor. Kaedah persampelan rawak mudah kluster telah digunakan dalam menentukan pembahagian zon sampel masjid. Fauzi Hussin et al. (2014) menyatakan persampelan rawak mudah kluster dilakukan dengan keseluruhan populasi kajian yang terlibat dibahagikan kepada kelompok dan satu sampel rawak digunakan untuk mengambil sampel dalam setiap kelompok yang terpilih. Kriteria pemilihan sampel masjid adalah berdasarkan masjid-masjid kariah yang menjalankan pengajian takmir masjid yang berterusan. Penyelaras pengajian takmir masjid negeri Selangor (Berkat Mohamad, temu bual 5 Julai 2018) menyatakan pengajian takmir memberikan peluang kepada kepada masjid menjalankan pengajian ilmu yang dibiayai oleh JAKIM dan dilaksanakan oleh pengajar yang mempunyai tauliah serta berdaftar sebagai pengajar takmir negeri.

Justeru data kajian telah dikutip dengan menggunakan soal selidik di masjid sampel di zon yang dibahagikan. Instrumen soal selidik telah di bina merangkumi kepada aspek demografi, penerimaan *mawduk* akidah (bahagian A), penerimaan *mawduk* ibadah (bahagian B), penerimaan *mawduk* akhlak (bahagian C), penerimaan *mawduk* hadith dan tafsir (bahagian E), penerimaan *mawduk* sirah (bahagian F) dan penerimaan terhadap metod pengajaran (bahagian G). Kajian rintis (*pilot study*) telah dilakukan bagi melihat kesahan instrumen sebelum menjalankan kajian sebenar. Ketekalan dalaman

soal selidik rintis diuji dengan menggunakan ujian *Cronbach's Alpha*, menunjukkan item bahagian B mencapai nilai 0.876, bahagian C mencapai nilai 0.988, bahagian D mencapai nilai 0.866, bahagian E mencapai nilai 0.902, bahagian F mencapai nilai 0.965 dan bahagian G mencapai nilai 0.891. Hasil ujian ini dapat dilihat dalam Jadual 1.

JADUAL 1. Nilai *Cronbach's Alpha* soal selidik

Bahagian	<i>Cronbach's Alpha</i>	Jumlah Item
B (akidah)	0.876	8
C (ibadah)	0.988	10
D (akhlak)	0.866	10
E (hadith dan tafsir)	0.902	5
F (sirah)	0.965	4
G (metod pengajaran)	0.891	10
Jumlah		47

Menurut Cramer (1998), nilai *alpha cronbach* merupakan kaedah pengukuran nilai kebolehpercayaan yang kerap digunakan bagi set soal selidik. Nilai pekali *alpha cronbach* dalam kajian ini telah diklasifikasikan berdasarkan klasifikasi indeks kebolehpercayaan oleh Kirk (1984) dan Babbie (1992). Secara umumnya, ramai yang mencadangkan bahawa nilai pekali *alpha* yang melebihi >0.8 lazimnya menunjukkan aras kebolehpercayaan yang tinggi dan boleh diterima bagi sesuatu instrumen (Chua 2006).

Responden telah dipilih di zon 1 iaitu meliputi masjid di daerah Hulu Selangor, Kuala Selangor dan Sabak Bernam; zon 2 meliputi masjid di daerah Klang, Petaling Jaya dan Gombak; dan zon 3 meliputi masjid di daerah Kuala Langat, Hulu Langat dan Sepang. Soal selidik telah diedar di 30 masjid mengikut 3 zon tersebut. Kriteria pemilihan responden adalah ahli masyarakat yang mengikuti pengajian takmir di masjid. Seramai 400 responden telah diperolehi sepertimana ditunjukkan dalam Jadual 2.

JADUAL 2. Jumlah Responden

Zon Daerah	Responden	Peratus
Hulu Selangor, Kuala Selangor dan Sabak Bernam	130	32
Klang, Petaling Jaya dan Gombak	135	34
Kuala Langat, Hulu Langat dan Sepang	135	34
Jumlah	400	100

Data yang dikutip telah dianalisis secara deskriptif dan inferensi dengan menggunakan kekerapan, peratus, interpretasi skor min dan ujian ANOVA. Interpretasi skor min menunjukkan purata min terhadap item-item yang berkaitan penerimaan responden terhadap bahan dan metod pengajaran. Interpretasi skor min menunjukkan setuju yang tinggi adalah nilai 3.67 hingga 5.00, tahap sederhana dengan nilai 2.34 hingga 3.66 dan tahap rendah dengan nilai 1.00 hingga 2.33. Nilai purata min dapat dilihat dalam Jadual 3.

JADUAL 3. Interpretasi Skor Min

Skor Min	Interpretasi
1.00 hingga 2.33	Tahap Rendah
2.34 hingga 3.66	Tahap Sederhana
3.67 hingga 5.00	Tahap Tinggi

Di samping itu, analisis inferensi dijalankan bagi mengenal pasti tahap keertian atau kebarangkalian bahawa sesuatu penemuan itu adalah berlaku kebetulan atau dipengaruhi oleh sesuatu pembolehubah (Carter 1993). Analisis statistik ujian keertian digunakan bagi mengenal pasti perbezaan skor min pembolehubah bersandar berdasarkan beberapa faktor pembolehubah bebas. Dalam kajian ini, analisis inferensi menggunakan ujian ANOVA untuk melihat perbezaan skor min dalam lebih dua kumpulan yang signifikan. Tujuannya adalah untuk menentukan nilai signifikan kumpulan pembolehubah bebas manakah yang berbeza.

HASIL KAJIAN DAN PERBINCANGAN

TABURAN DEMOGRAFI RESPONDEN

Hasil kajian mendapati jumlah responden lelaki yang telah menjawab soal selidik seramai 317 orang (79.3 peratus), manakala responden perempuan berjumlah 83 orang (32.7 peratus). Dari aspek umur, seramai 10 responden (2.5 peratus) berumur 20 tahun ke bawah, 61 responden (15.3 peratus) berumur antara 21 hingga 30 tahun, 68 responden (17 peratus) berumur 31 hingga 40 tahun, 90 responden (22.5 peratus) berumur 41 hingga 50 tahun dan 171 responden (42.8) berumur 51 tahun ke atas. Ini menunjukkan kumpulan umur responden 51 tahun ke atas merupakan yang tertinggi dalam kajian ini. Responden yang berumur 41 hingga 50 tahun adalah kedua tertinggi dan responden daripada kumpulan umur 31 hingga 40 adalah ketiga tertinggi. Walau bagaimanapun, dapatan ini menunjukkan jumlah

yang agak seimbang responden yang berumur 20 tahun ke atas adalah kumpulan umur tertinggi dan meliputi golongan belia, dewasa dan tua secara tidak langsung, seperti ditunjukkan dalam Jadual 4.

Dari sudut latar belakang pendidikan, seramai 135 responden (33.8 peratus) mempunyai ijazah sarjana muda dan ke atas, 122 responden (30.5 peratus) mempunyai pendidikan di peringkat diploma dan Sijil Tinggi Pelajaran Malaysia (STPM), 63 responden (15.8 peratus) mempunyai pendidikan di tahap Sijil Pelajaran Malaysia (SPM) dan Sijil Pelajaran Vokasional Malaysia (SPVM), 58 responden (14.5 peratus) mempunyai pendidikan di peringkat Penilaian Menengah Rendah (PMR), 11 responden (2.8 peratus) lepasan sekolah pondok atau madrasah dan 11 responden (2.8 peratus) mempunyai pendidikan di tahap sekolah rendah. Ini menunjukkan sebahagian besar responden adalah golongan yang pernah belajar di tahap pengajian tinggi sama ada di peringkat diploma, sarjana muda dan ke atas.

Dari sudut pekerjaan, 127 responden (31.8 peratus) adalah kakitangan kerajaan, 97 (24.3 peratus) kakitangan swasta, 80 responden (20 peratus) bekerja sendiri dan 96 responden (24 peratus) adalah persara. Dapatan kajian juga menunjukkan 23 responden (5.8 peratus) berjawatan imam di masjid, 17 responden (4.3 peratus) berjawatan bilal, 129 responden (32.2 peratus) berjawatan ahli jawatan kuasa masjid dan 16 responden (4 peratus) adalah bekas jawatankuasa masjid yang pernah dilantik. Walaupun demikian, 215 responden (53.8) tidak pernah memegang apa-apa jawatan di masjid. Dari aspek jarak masjid dengan tempat tinggal, 100 responden (41 peratus) tinggal kurang 500 meter daripada masjid, 154 responden (38.5 peratus) tinggal di jarak 500 meter hingga 1 kilometer daripada masjid, 74 responden (18.5 peratus) tinggal di lebih 1 kilometer daripada masjid, dan 8 responden (2 peratus) tinggal melebihi 5 kilometer daripada masjid. Dari aspek kekerapan pergi ke masjid dalam sehari, 96 responden (24 peratus) 5 waktu, 95 responden (23.8 peratus) 4 hingga 5 waktu, 129 responden (32.3 peratus) 2 hingga 3 waktu, dan 80 responden (20 peratus) kadang-kadang dengan kekerapan sekali. Dalam kajian Muhamad Faisal Ashaari et al. (2018), di antara faktor kehadiran masyarakat ke masjid adalah komitmen individu, kurang program komuniti, faktor kemudahan dan lokasi masjid, dan pengurusan yang tidak cekap. Justeru dapatan kajian ini menunjukkan faktor jarak, lokasi dan komitmen individu memberikan kesan terhadap kehadiran masyarakat ke masjid.

JADUAL 4. Demografi Responden

	Latar Belakang Responden	N	Peratus
Jantina	Lelaki	317	79.3
	Perempuan	83	32.7
	Jumlah	400	100
Umur	Bawah 20 tahun	10	2.5
	21-30 tahun	61	15.3
	31-40 tahun	68	17
	41-50 tahun	90	22.5
	51 tahun ke atas	171	42.8
	Jumlah	400	100
	Tahap Pendidikan	Ijazah Pertama & Sarjana	135
	Diploma & STPM	122	30.5
	SPM & SPVM	63	15.8
	PMR	58	14.5
	Sekolah Pondok & Madrasah	11	2.8
	Sekolah Rendah	11	2.8
	Jumlah	400	100
Pekerjaan	Kakitangan Kerajaan	127	31.8
	Kakitangan Swasta	97	24.3
	Bekerja Sendiri	80	20
	Bersara	96	24
	Jumlah	400	100
Jawatan di masjid	Imam	23	5.8
	Bilal	17	4.3
	AJK Masjid	129	32.3
	Mantan AJK Masjid	16	4
	Tiada jawatan	215	53.8
	Jumlah	400	100
	Jarak rumah dengan masjid	Kurang 500 Meter	164
500 Meter - 1 KM		154	38.5
Lebih 1 KM		74	18.5
Lebih 5 KM		8	2.0
Jumlah		400	100.0
Kekerapan pergi ke masjid	Selalu (5 Waktu)	96	24.0
	Kerap (4-5 Waktu)	95	23.8
	Agak Kerap (2-3 Waktu)	129	32.3
	Kadang-kadang (1 Waktu)	80	20.0
	Jumlah	400	100

PENYERTAAN DALAM PENGAJIAN TAKMIR DI INSTITUSI MASJID

Jadual 5 menunjukkan hasil kajian berkenaan penyertaan responden dalam pengajian takmir di masjid. Hasil kajian mendapati 146 responden (36.5

peratus) mengikuti pengajian takmir setiap hari, 134 responden (33.5 peratus) mengikuti pengajian dengan sebanyak 2 kali seminggu, 67 responden (16.8 peratus) 3 kali seminggu dan 53 responden (13.3 peratus) 4 kali seminggu. Ini menunjukkan kebanyakan responden mengikuti pengajian takmir

masjid setiap hari mengikut jadual dan 2 kali seminggu. Manakala masalah yang dihadapi untuk mengikuti pengajian takmir menunjukkan 143 responden (35.8 peratus) menyatakan kekangan masa bekerja, 58 responden (14.5 peratus) sibuk dengan urusan keluarga, 47 responden (11.8 peratus) letih atau penat, 3 responden (8 peratus) malu, dan 149 responden (29.9 peratus) lain-lain alasan. Ini bermakna sebahagian besar responden menghadapi masalah untuk mengikuti pengajian takmir masjid disebabkan waktu bekerja dan urusan-urusan lain. Bagi aspek tempoh mengikuti pengajian takmir, 62 responden (15.5 peratus) boleh mengikuti pengajian selama 30 minit, 103 responden (25.8 peratus) boleh mengikuti selama 40 minit, 94 responden (23.5 peratus) boleh mengikuti pengajian selama 50 minit, dan 141 (35.3 peratus) boleh mengikuti pengajian selama 1 jam dan ke atas. Ini menunjukkan kebanyakan responden boleh mengikuti tempoh pengajian selama 40 minit dan ke atas. Bagi aspek kedudukan semasa pengajian, 192 responden (48 peratus) berada dalam keadaan duduk menghadap pengajar, 22 responden (5.5 peratus) gemar berada dalam keadaan duduk secara bulatan (*halaqah*) dan 186 responden (46.5 peratus) berada kedudukan di ruang-ruang yang selesa di masjid. Ini bermakna kedudukan belajar sebahagian responden lebih suka berada berhadapan dengan pengajar, manakala sebahagian yang lain lebih suka berada di ruang-ruang selesa di masjid.

Bagi item subjek pengajian takmir, hasil kajian menunjukkan 276 responden (69 peratus) pernah mengikuti pengajian akidah, 279 responden (70 peratus) pengajian al-Quran dan tajwid, 264 responden (66 peratus) pengajiantafsir, 268 responden (67 peratus) pengajian hadith, 263 responden (66 peratus) pengajian akhlak, 237 responden (60 peratus) pengajian sirah, 267 responden (67 peratus) pengajian fiqh dan 312 responden (78 peratus) topik umum. Ini menunjukkan antara subjek pengajian takmir yang selalu diikuti responden ialah akidah, al-Quran dan tajwid, tafsir dan hadith. Bagi item subjek pengajian takmir yang diminati, 166 responden (41 peratus) meminati pengajian akidah, 59 responden (15 peratus) pengajian al-Quran dan tajwid, 46 responden (11 peratus) pengajian tafsir, 18 responden (4.5 peratus) pengajian hadith,

29 responden (7.2 peratus) pengajian akhlak, 27 responden (6.8 peratus) pengajian sirah, 26 responden (6.5 peratus) pengajian fiqh dan 29 responden (7.2 peratus) meminati topik umum. Ini menunjukkan subjek pengajian takmir yang diminati kebanyakan responden ialah akidah. Subjek akidah adalah asas dalam membimbing seseorang kepada keimanan dan mengesakan Allah s.w.t dari perkara-perkara yang bersekutu dengan-Nya. Haron Din (2002) menyatakan akidah ataupun disebut sebagai tauhid akan merangsangkan keyakinan seseorang dengan meneliti, menyelidiki, mengkaji dan memerhati untuk membangunkan keimanan yang kuat kepada konsep ketuhanan, kerasulan dan perkara-perkara *sam' iyyat*. Oleh itu, subjek akidah dalam pengajian takmir masjid telah membimbing sebahagian responden memahami perkara-perkara tersebut.

Bagi aspek berkaitan sumber-sumber lain yang diperolehi selain mengikuti pengajian takmir masjid, menunjukkan 279 responden (70 peratus) mengikuti rancangan agama televisyen, 199 responden (50 peratus) mengikuti rancangan agama di radio, 308 responden (77 peratus) memahami agama dengan melayari internet, 287 responden (72 peratus) memahami agama melalui bacaan buku, 123 responden (31 peratus) memahami melalui bacaan majalah dan 131 (33 peratus) memahami agama dengan mengikuti usrah. Dapatan ini menunjukkan kekerapan tertinggi responden dalam mendapatkan sumber-sumber lain selain mengikuti pengajian takmir masjid ialah melalui internet, televisyen dan radio. Ini menunjukkan kebanyakan responden mengambil pendekatan pembelajaran sendiri dengan meningkatkan kefahaman agama melalui sumber-sumber elektronik terutamanya internet. Dalam kajian Abd Hadi Borham (2018) menyatakan pembelajaran agama melalui sumber internet juga membantu meningkatkan pemahaman dan penghayatan, namun seseorang perlu mempunyai asas ilmu yang kuat dengan pembelajaran bertemu dengan guru secara langsung. Walau bagaimanapun dapatan ini menunjukkan sikap responden yang sentiasa berusaha meningkatkan ilmu pengetahuan melalui program ilmu di masjid sepertimana dinyatakan dalam kajian Muhamad Faisal Ashaari et al. (2018).

JADUAL 5. Penyertaan Responden dalam Pengajian

Item	Jumlah	Peratus	
Kekerapan mengikuti pengajian takmir di masjid dalam seminggu	2 kali seminggu	134	33.5
	3 kali seminggu	67	16.8
	4 kali seminggu	53	13.3
	Setiap hari ikut jadual	146	36.5
	Jumlah	400	100
Masalah dihadapi untuk mengikuti pengajian takmir masjid	Kerjaya yang tidak mengizinkan	143	35.8
	Sibuk dengan urusan keluarga	58	14.5
	Letih atau penat	47	11.8
	Malu	3	8
	Lain-lain	149	29.9
Jumlah	400	100	
Tempoh masa mengikuti pengajian takmir masjid	30 Minit	62	15.5
	40 Minit	103	25.8
	50 Minit	94	23.5
	1 Jam ke atas	141	35.3
	Jumlah	400	100
Kedudukan semasa mengikuti pengajian takmir masjid	Duduk menghadap pengajar	192	48.0
	Duduk secara bulatan (<i>halaqah</i>)	22	5.5
	Duduk di ruang-ruang yang selesa	186	46.5
	Jumlah	400	100
Subjek yang pernah diikuti dalam pengajian takmir masjid	Aqidah	276	69
	Al-Quran dan Tajwid	279	70
	Tafsir	264	66
	Hadith	268	67
	Akhlak	263	66
	Sirah	237	60
	Fiqh	267	67
	Umum	312	78
Subjek yang diminati dalam pengajian takmir masjid	Aqidah	166	41
	Al-Quran dan Tajwid	59	15
	Tafsir	46	11
	Hadith	18	4.5
	Akhlak	29	7.2
	Sirah	27	6.8
	Fiqh	26	6.5
	Umum	29	7.2
Sumber-sumber lain agama yang diperolehi	Televisyen	279	70
	Radio	199	50
	Internet	308	77
	Buku agama	287	72
	Majalah	123	31
	Mengikuti usrah	131	33

PENERIMAAN MAWDUK KEFAHAMAN ISLAM
DALAM PENGAJIAN TAKMIR DI MASJID

Mawduk kefahaman Islam merujuk kepada pemahaman tentang kandungan ajaran Islam berdasarkan tiga aspek sepertimana difahami dalam hadith riwayat al-Bukhari (1987) tentang pertanyaan Jibril kepada Nabi s.a.w tentang Islam, iman dan *ihsan*. Dalam konteks kajian ini, dapat dilihat konsep kefahaman Islam juga meliputi aspek akidah, ibadah, akhlak, hadith, tafsir dan sirah. Aspek ini telah dinyatakan dalam *Kurikulum Kelas Pengajian Takmir Masjid dan Surau*.

Oleh itu, hasil kajian ini mendapati penerimaan responden terhadap *mawduk* pengajian takmir masjid telah mengukuhkan pemahaman akidah responden berkaitan rukun iman dan perkara-perkara *sam'iyat* (69.5 peratus setuju dan 16.8 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang perkara-perkara yang membatalkan iman (71 peratus setuju dan 15

peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang ciri-ciri *bid'ah* dan khurafat (69.8 peratus setuju dan 12 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang dosa besar dan kecil (72.5 peratus setuju dan 17 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang akidah ahli sunnah *wa al-jamaah* (66 peratus setuju dan 20 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tauhid sifat 20, tauhid *uluhiyyah*, *rububiyah* dan *asma wa al-sifat* (64.5 peratus setuju dan 14 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang penjelasan nama-nama Allah (*asma al-husna*) (64.5 peratus setuju dan 14 peratus sangat setuju), dan mengukuhkan kefahaman tentang kesan fahaman Barat seperti sekularisme, liberalisme dan pluralisme (53 peratus setuju dan 11.5 peratus sangat setuju). Nilai purata min bagi keseluruhan penerimaan responden terhadap *mawduk* dalam pembelajaran akidah dalam pengajian takmir masjid di tahap tinggi iaitu 3.89 (3.67-5.00).

JADUAL 6. Penerimaan *Mawduk* dalam Pembelajaran Akidah

Item	1	2	3	4	5	Min
	STS (%)	TS (%)	TP (%)	S (%)	SS (%)	
Rukun iman dan perkara-perkara ghaib (<i>sam'iyat</i>)	5 (1.3)	14 (3.5)	36 (9.0)	278 (69.5)	67 (16.8)	3.97
Perkara-perkara yang boleh membatalkan iman.	6 (1.5)	11 (2.8)	39 (9.8)	284 (71.0)	60 (15.0)	3.95
Ciri-ciri <i>bid'ah</i> dan khurafat	6 (1.5)	16 (4.0)	51 (12.8)	279 (69.8)	48 (12.0)	3.87
Dosa besar dan kecil	1 (0.3)	11 (2.8)	29 (7.2)	290 (72.5)	68 (17.0)	4.04
Akidah ahli sunnah wal jamaah	1 (0.3)	12 (3.0)	43 (10.8)	264 (66.0)	80 (20.0)	4.03
Tauhid sifat 20, tauhid <i>uluhiyyah</i> , <i>rububiyah</i> dan <i>asma wa al-sifat</i>	9 (2.3)	18 (4.5)	59 (14.8)	258 (64.5)	56 (14.0)	3.84
Penjelasan tentang nama-nama Allah (<i>asma al-husna</i>)	5 (1.3)	25 (6.3)	51 (12.8)	270 (67.5)	49 (12.3)	3.83
Kesan-kesan fahaman Barat seperti sekularisme, liberalisme, pluralisme dan lain-lain	12 (3.0)	34 (8.5)	96 (24.0)	212 (53.0)	46 (11.5)	3.62

Purata min: 3.89

Selain itu, hasil kajian menunjukkan aspek penerimaan responden *mawduk* terhadap pembelajaran ibadah dalam pengajian takmir masjid telah mengukuhkan kefahaman berkaitan kaedah solat, qada' solat, dan wuduk yang betul (68.3 peratus setuju dan 21.8 sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang solat-solat sunat

(70.5 peratus setuju dan 20 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman kaedah *toharah* (bersuci) (71.3 peratus setuju dan 16.3 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang tatacara solat berjemaah (67.8 peratus setuju dan 22.3 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang zakat, asnaf, waqaf dan cukai (62.5 peratus setuju

dan 15.5 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang konsep muamalat, riba dan perbankan Islam (54.5 peratus setuju dan 12.8 sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang qurban dan aqiqah (70.3 peratus setuju dan 17.8 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang pengurusan jenazah (63.7 peratus setuju dan 15.5

peratus sangat setuju), dan mengukuhkan kefahaman tentang jihad dan hukum hudud (55 peratus setuju dan 10.3 peratus sangat setuju). Hasil kajian ini boleh dilihat dalam Jadual 7. Nilai keseluruhan purata min penerimaan responden terhadap *mawduh* pembelajaran ibadah dalam pengajian takmir masjid di tahap tinggi iaitu 4.03 (3.67-5.00).

JADUAL 7. Penerimaan *Mawduh* dalam Pembelajaran Ibadah

Item	1	2	3	4	5	Min
	STS (%)	TS (%)	TP (%)	S (%)	SS (%)	
Kaedah solat, qada' solat dan wuduk yang betul.	2 (0.5)	14 (3.5)	24 (68.3)	273 (68.3)	87 (21.8)	4.07
Solat-solat sunat.	2 (0.5)	13 (3.3)	23 (5.8)	282 (70.5)	80 (20.0)	4.06
Kaedah puasa dan qada' puasa	3 (0.8)	14 (3.5)	26 (6.5)	292 (73.0)	65 (16.3)	4.01
Kaedah <i>toharah</i> (bersuci), hadas kecil dan besar	5 (1.3)	11 (2.8)	34 (8.5)	285 (71.3)	65 (16.3)	3.99
Tatacara solat berjemaah.	2 (0.5)	9 (2.3)	29 (7.2)	271 (67.8)	89 (22.3)	4.09
<i>Zakat, asnaf, waqaf dan cukai.</i>	1 (0.3)	27 (6.8)	60 (15.0)	250 (62.5)	62 (15.5)	4.86
Konsep muamalat, riba dan perbankan Islam.	8 (2.0)	33 (8.3)	90 (22.5)	218 (54.5)	51 (12.8)	3.68
Qurban dan aqiqah.	2 (0.5)	17 (4.3)	29 (7.2)	281 (70.3)	71 (17.8)	4.01
Pengurusan jenazah.	4 (1.0)	28 (7.0)	51 (12.8)	255 (63.7)	62 (15.5)	3.86
Jihad dan hukum hudud	12 (3.0)	28 (7.0)	99 (24.8)	220 (55.0)	41 (10.3)	3.63

Purata min: 4.03

Selain itu, hasil kajian mendapati penerimaan responden terhadap *mawduh* dalam pembelajaran akhlak telah mengukuhkan kefahaman tentang konsep akhlak dan tasawuf (62.7 peratus setuju dan 14 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang aurat dan adab dengan bukan *mahram* (66.8 peratus setuju dan 17.3 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman dalam mengamalkan sunnah Nabi s.a.w (67 peratus setuju dan 20.8 peratus

sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang berbuat baik kepada ibu bapa, kerabat dan jiran (66 peratus setuju dan 23.8 peratus sangat setuju), dan mengukuhkan kefahaman konsep amar makruf nahi mungkar dalam keluarga dan masyarakat (66.5 peratus setuju dan 18.5 peratus sangat setuju). Hasil kajian boleh dilihat sepertimana dalam Jadual 8. Nilai keseluruhan purata min penerimaan *mawduh* pembelajaran akhlak dalam pengajian takmir masjid di tahap tinggi iaitu 3.98 (purata min = 3.67-5.00).

JADUAL 8. Penerimaan *Mawduh* dalam Pembelajaran Akhlak

Item	1	2	3	4	5	Min
	STS (%)	TS (%)	TP (%)	S (%)	SS (%)	
Konsep akhlak dan tasawuf.	-	27 (6.8)	66 (16.5)	251 (62.7)	56 (14.0)	3.84
Aurat dan adab dengan bukan mahram.	4 (1.0)	22 (5.5)	37 (9.3)	267 (66.8)	69 (17.3)	3.95

bersambung ...

sambungan ...

Mengamalkan sunnah Nabi s.a.w dalam kehidupan.	3 (0.8)	17 (4.3)	28 (7.0)	268 (67.0)	83 (20.8)	4.04
Berbuat baik kepada ibu bapa, kerabat dan jiran.	2 (0.5)	18 (4.5)	21 (5.3)	264 (66.0)	95 (23.8)	4.08
Amar makruf nahi mungkar dalam keluarga dan masyarakat.	4 (1.0)	17 (4.3)	38 (9.5)	266 (66.5)	74 (18.5)	3.98

Purata min: 3.98

Selain itu, hasil kajian juga mendapati penerimaan responden terhadap *mawduh* pembelajaran hadith dan tafsir telah mengukuhkan pemahaman tentang ilmu-ilmu hadith (64.3 peratus setuju dan 13.5 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang manfaat daripada petikan hadith-hadith (64.3 peratus setuju dan 13 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tafsir ayat-ayat dalam surah Yasin (55.5 peratus setuju dan 11 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman

tafsir ayat-ayat dalam surah al-Sajadah (50.7 peratus setuju dan 10.5 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman tentang tafsir ayat-ayat dalam surah al-Mulk (55 peratus setuju dan 10 peratus sangat setuju), dan mengukuhkan kefahaman tafsir ayat-ayat dalam juzuk 30 (52 peratus setuju dan 10.5 peratus sangat setuju). Nilai keseluruhan purata min penerimaan *mawduh* pembelajaran hadith dan tafsir dalam pengajian takmir masjid di tahap sederhana tinggi iaitu 3.69 (purata min = 3.67-5.00).

JADUAL 9. Penerimaan *Mawduh* dalam Pembelajaran Hadith dan Tafsir

Item	1	2	3	4	5	Min
	STS (%)	TS (%)	TP (%)	S (%)	SS (%)	
Ilmu-ilmu hadith	4 (1.0)	25 (6.3)	60 (15.0)	257 (64.3)	54 (13.5)	3.83
Manfaat daripada petikan hadith.	4 (1.0)	18 (4.5)	69 (17.3)	257 (64.3)	52 (13.0)	3.84
Tafsir ayat-ayat dalam surah Yasin.	6 (1.5)	27 (6.8)	101 (25.3)	222 (55.5)	44 (11.0)	3.68
Tafsir ayat-ayat dalam surah al-Sajadah.	8 (2.0)	31 (7.8)	116 (29.0)	203 (50.7)	42 (10.5)	3.6
Tafsir ayat-ayat dalam surah al-Mulk.	9 (2.3)	29 (7.2)	110 (27.5)	212 (55.0)	40 (10.0)	3.61
Tafsir ayat-ayat dalam juzuk 30.	7 (1.8)	28 (7.0)	115 (28.7)	208 (52.0)	42 (10.5)	3.63

Purata min: 3.70

Selain itu, kajian ini juga mendapati penerimaan *mawduh* pembelajaran telah mengukuhkan kefahaman tentang sirah Nabi Ibrahim a.s (52.8 peratus setuju dan 10.3 sangat setuju), mengukuhkan kefahaman sirah Nabi Musa a.s (51.7 peratus setuju dan 8.8 peratus sangat setuju), mengukuhkan kefahaman sirah Nabi Yusuf a.s (51.2 peratus setuju dan 9 peratus sangat setuju),

mengukuhkan kefahaman sirah Nabi Muhammad s.a.w (63.7 peratus setuju dan 22 peratus sangat setuju). Hasil kajian dapat dilihat dalam Jadual 10. Nilai keseluruhan purata min penerimaan responden terhadap *mawduh* pembelajaran sirah dalam pengajian takmir masjid di tahap tinggi iaitu 3.70 (purata min = 3.67-5.00).

JADUAL 10. Penerimaan *Mawduh* dalam Pembelajaran Sirah

Item	1	2	3	4	5	Min
	STS (%)	TS (%)	TP (%)	S (%)	SS (%)	
Kisah Nabi Ibrahim a.s.	7 (1.8)	40 (10.0)	97 (24.3)	215 (52.8)	41 (10.3)	3.61

bersambung ...

sambungan ...

Kisah Nabi Musa a.s.	5 (1.3)	39 (9.8)	113 (28.2)	207 (51.7)	35 (8.8)	3.57
Kisah Nabi Yusuf a.s.	8 (2.0)	40 (10.0)	111 (27.8)	205 (51.2)	36 (9.0)	3.55
Sirah Nabi Muhammad s.a.w.	4 (1.0)	20 (5.0)	33 (8.3)	255 (63.7)	88 (22.0)	4.01

Purata min: 3.69

PENERIMAAN METOD PENGAJARAN DALAM PENGAJIAN TAKMIR DI MASJID

Hasil kajian mendapati penerimaan responden terhadap metod pengajaran dalam pengajian takmir di tahap purata min sederhana (3.58), dengan item pengajar memberikan bahan pengajian (47 peratus setuju dan 11.5 sangat setuju), pengajar menghuraikan (*sharah*) mengikut tajuk (77.5 peratus setuju dan 14 peratus sangat setuju), pengajar menyampaikan huraian dengan cara bercerita (69 peratus setuju dan 14 peratus sangat setuju), pengajar memberi peluang untuk bersoal jawab (67.8 peratus setuju dan 17.5 sangat setuju), pengajar menggunakan alat bantu seperti video dan LCD (47.8 peratus setuju dan 13.5 peratus sangat setuju), penyampaian pengajar secara humor (33.2

peratus setuju dan 10.3 peratus sangat setuju), pengajar menyampaikan kuliah dengan nada suara mendatar (30.8 peratus setuju dan 10 peratus sangat setuju), pengajar melakarkan contoh penerangan di papan putih (41 peratus setuju dan 10 peratus sangat setuju), pengajar melakonkan isi pengajaran yang bersesuaian seperti cara solat, wuduk dan tayamum (60.8 peratus setuju dan 19.8 peratus sangat setuju) dan pengajar sentiasa memberikan kata-kata motivasi untuk menarik minat memahami agama dan beramal (67.8 peratus setuju dan 25.8 peratus sangat setuju). Hasil kajian dapat dilihat dalam Jadual 11. Nilai keseluruhan purata min bagi penerimaan responden terhadap metod pengajaran dalam pengajian takmir di tahap sederhana iaitu 3.58 (purata min = 2.34-3.66).

JADUAL 11. Penerimaan Responden terhadap Metod Pengajaran

Item	1	2	3	4	5	Min
	STS (%)	TS (%)	TP (%)	S (%)	SS (%)	
Pengajar memberikan bahan pengajian kepada jemaah.	13 (3.3)	78 (19.5)	75 (18.8)	188 (47.0)	46 (11.5)	3.44
Pengajar menghuraikan (<i>sharah</i>) mengikut tajuk.	6 (1.5)	3 (0.8)	25 (6.3)	310 (77.5)	56 (14.0)	4.02
Pengajar menyampaikan huraian secara bercerita.	5 (1.3)	21 (5.3)	42 (10.5)	276 (69.0)	56 (14.0)	3.89
Pengajar memberi peluang untuk bersoal jawab.	9 (2.3)	11 (2.8)	39 (9.8)	271 (67.8)	70 (17.5)	3.96
Pengajar menggunakan alat bantu seperti video, LCD, dll.	17 (4.3)	77 (19.3)	61 (15.3)	191 (47.8)	54 (13.5)	3.47
Pengajar menyampaikan kuliah dengan unsur humor.	7 (1.8)	34 (8.5)	64 (16.0)	253 (63.2)	41 (10.3)	3.72
Pengajar menyampaikan kuliah dengan nada suara mendatar.	19 (4.8)	143 (35.8)	96 (24.0)	123 (30.8)	19 (4.8)	2.95
Pengajar melakarkan contoh penerangan di papan putih.	21 (5.3)	92 (23.0)	83 (20.8)	164 (41.0)	40 (10.0)	3.28
Pengajar melakonkan isi pengajaran yang bersesuaian cth. cara solat, wuduk dan tayamum	4 (1.0)	23 (5.8)	51 (12.8)	243 (60.8)	79 (19.8)	3.93
Pengajar memberikan kata-kata motivasi untuk menarik minat jemaah.	3 (0.8)	7 (1.8)	16 (4.0)	271 (67.8)	103 (25.8)	4.16

Purata min: 3.58

Selain itu, ujian varian sehala (*One-Way Analysis of Variance*) (ANOVA) telah dijalankan bagi mengenal pasti perbezaan min di antara kekerapan responden mengikuti pengajian dan penerimaan bahan pengajaran. Hasil ujian menunjukkan

terdapat perbezaan yang signifikan ($P = 0.007$, $P < 0.05$) kekerapan responden mengikuti pengajian dengan penerimaan bahan pengajaran sepertimana ditunjukkan dalam Jadual 12.

JADUAL 12. Ujian ANOVA kekerapan responden mengikuti pengajian dan penerimaan bahan

	JKD	DK	MKD	F	Sig.P
Antara Kumpulan	3.560	3	1.187	4.065	0.007*
Dalam Kumpulan	115.595	394	0.292		
Jumlah	119.155	399			

* Signifikan pada aras $P < 0.05$

JKD = Jumlah Kuasa Dua atau Perbezaan Varian, DK = Darjah Kebebasan MKD = Min Kuasa Dua, F = Nilai F, Sig.P = Nilai signifikan

Ujian *post hoc LSD* dijalankan bagi mengenal pasti perbezaan kekerapan responden yang signifikan dengan bahan yang digunakan pengajar. Hasil ujian menunjukkan terdapat perbezaan yang signifikan ($p=0.021$, $p=0.022$, $p=0.002$, $P < 0.05$) bagi kumpulan responden yang mengikuti pengajian setiap hari mengikut jadual, 4 kali seminggu dan 3 kali dengan penerimaan bahan pengajaran. Hasil ujian ini juga mempunyai kaitan dengan maklumbalas pihak berkuasa agama terhadap pengurusan kurikulum pengajian takmir di masjid seperti dilaporkan dalam akhbar Berita Harian (Balqis Jazimah, 2017).

Ini disebabkan kurikulum pengajian takmir yang dilaksanakan masih tidak mempunyai sukatan yang khusus dan bertempoh.

Selain itu, ujian varian sehala (*One-Way Analysis of Variance*) (ANOVA) telah dijalankan bagi melihat perbezaan min yang signifikan antara kekerapan responden mengikuti pengajian dan metod penyampaian. Hasil ujian menunjukkan terdapat perbezaan yang signifikan ($P = 0.035$, $P < 0.05$) kekerapan responden mengikuti pengajian takmir dengan penerimaan metod pengajaran sepertimana ditunjukkan dalam Jadual 13.

JADUAL 13. Ujian ANOVA kekerapan responden mengikuti pengajian dan penerimaan metod pengajaran

	JKD	DK	MKD	F	Sig.P
Antara Kumpulan	2.518	3	0.839	2.904	0.035*
Dalam Kumpulan	114.458	394	0.289		
Jumlah	116.977	399			

* Signifikan pada aras $P < 0.05$

JKD = Jumlah Kuasa Dua atau Perbezaan Varian, DK = Darjah Kebebasan MKD = Min Kuasa Dua, F = Nilai F, Sig.P = Nilai signifikan

Ujian *post hoc LSD* dijalankan bagi mengenal pasti perbezaan kekerapan responden yang signifikan dengan metod pengajaran. Hasil ujian menunjukkan terdapat perbezaan yang signifikan ($p = 0.022$, $p=0.017$, $P < 0.05$) bagi responden yang mengikuti pengajian takmir dalam kumpulan 4 kali seminggu dan 3 kali seminggu. Ini menunjukkan kekerapan responden mengikuti pengajian takmir memberikan kesan terhadap penerimaan metod pengajaran. Hasil ujian ini juga mempunyai kaitan dengan maklumbalas pihak berkuasa agama terhadap pengurusan pengajar atau guru takmir bertauliah dan etika yang melibatkan tingkahlaku, masa, disiplin, pemakaian dan profesionalisme.

Perkara ini telah dilaporkan dalam akhbar Berita Harian (Balqis Jazimah 2017).

KESIMPULAN

Berdasarkan perbincangan di atas, dapat dinyatakan bahawa pengajian takmir di masjid telah memberikan kesan positif terhadap konsep pembelajaran sepanjang hayat (PSH) bagi usaha mengukuhkan kefahaman Islam untuk kehidupan beragama yang berteraskan syariat. Secara keseluruhannya, hasil kajian ini menunjukkan pelaksanaan pengajian takmir masjid masih diterima dengan positif dalam kalangan masyarakat Islam. Dari sudut penyertaan

dalam pengajian takmir, dapatan menunjukkan penerimaan responden di tahap sederhana tinggi. Kebanyakan responden telah mengikuti pengajian takmir dalam pembelajaran subjek aqidah, al-Quran dan tajwid, hadith, akhlak, sirah, fiqh dan topik umum. Selain mengikuti pengajian takmir di masjid, responden turut mendapatkan sumber agama melalui internet, televisyen dan radio. Dari aspek penerimaan pengajian takmir, hasil kajian mendapati pengajian takmir telah mengukuhkan kefahaman Islam dalam kalangan responden bagi *mawduh* pembelajaran akidah dengan nilai purata min di tahap tinggi (min = 3.90), mengukuhkan kefahaman tentang *mawduh* dalam pembelajaran ibadah dengan nilai purata min di tahap tinggi (min = 4.03), mengukuhkan kefahaman *mawduh* dalam pembelajaran akhlak dengan nilai purata min di tahap tinggi (min = 3.98), mengukuhkan kefahaman *mawduh* dalam pembelajaran hadith dan tafsir dengan nilai purata min di tahap sederhana tinggi (min = 3.69), dan mengukuhkan kefahaman *mawduh* dalam pembelajaran sirah dengan nilai purata min di tahap tinggi (min = 3.69). Dari aspek penerimaan metod pengajaran dalam pengajian takmir, penerimaan responden dengan nilai purata min di tahap sederhana (min = 3.58). Dapatan ini turut mendapati terdapat perbezaan yang signifikan kekerapan responden mengikuti pengajian takmir dengan bahan yang disediakan ($P = 0.007$, $P < 0.05$) dan metod pengajaran ($P = 0.035$, $P < 0.05$). Ini menunjukkan penyediaan bahan kepada responden dan metod penyampaian amat penting sekali dalam memberikan kesan yang maksimum dalam pengajian takmir masjid. Implikasi kajian menunjukkan pengajian takmir masjid telah diterima dengan baik dalam masyarakat Islam kerana memberikan nilai penting kepada pembelajaran sepanjang hayat (PSH) bagi mengukuhkan kehidupan beragama. Justeru pengajian takmir masjid yang dijalankan harus menyusun secara sistematik terhadap aspek-aspek yang berkaitan dengan kurikulum, bahan pengajaran kepada peserta dan latihan pengajar agar ia memberikan yang positif kepada masyarakat Islam di Malaysia secara umumnya.

PENGHARGAAN

Data sebahagian daripada artikel ini di bawah kajian Geran Penyelidikan Top Down KPT (Fundamental) - 2016-0218-107-41.

RUJUKAN

- Abd Hadi Borham et al. 2018. Bentuk komunikasi pengajaran dalam pengajian takmir di institusi Masjid: Satu tinjauan literatur. *Al-Hikmah, Journal of Islamic Dakwah* 10(2): 17-34.
- Abd Hadi Borham. 2018. Media baharu dan impak terhadap dakwah. *Sains Humanika* 10(3-4): 51-60.
- Ahmad Shalaby. 1960. *Tarikh al-Tarbiyyah al-Islamiyyah*. Kaherah: Maktabah al-Nahdah al-Islamiyyah.
- Alias Azhar. 2013. Contemporary fiqh learning module at Mosque in malaysia. *International Journal for Educational Studies* 6(1): 69-78.
- Abu 'Abd Allah Muhammad bin Isma'īl al-Bukhari. 1987. *Sahih al-Bukhari*. Jil. V. Al-Rifa'ie, al-Sheikh Qasim al-Shama'ie. Beirut: Dar al-Qalam.
- Balqis Jazimah Zahari. 2018, November 17. Sultan Nazrin Lancar Modul Kurikulum Pengajian Takmir Masjid. <https://www.bharian.com.my/berita/nasional/2017/11/351864/sultan-nazrin-lancar-modul-kurikulum-pengajian-takmir-masjid>. Accessed on: September 27, 2019.
- Berkat bin Mohamad. 2018, Julai 5. Pegawai Hal Ehwal Islam. Temu bual. Jabatan Agama Islam Selangor.
- Carter, K. 1993. The place of story on teaching and teacher education. *Educational Researcher* 22 1): 5-12.
- Chua Yan Piaw. 2006. *Kaedah Penyelidikan, Buku 1*. Kuala Lumpur: McGraw Hill (Kuala Lumpur).
- Engku Ahmad Zaki Engku Alwi. 2008. Pengajian takmir masjid di Terengganu. *Jurnal Islam & Masyarakat Kontemporari* 1(1): 7-21.
- Fakhrul Adabi Abdul Kadir. 2007. Keberkesanan kelas agama di Masjid Daerah Hulu Langat Selangor. *Jurnal Usuluddin* 25(1): 73-88.
- Fauzi Hussin, Jamal Ali & Mohd Saifoul Zamzuri Noor. 2014. *Kaedah Penyelidikan & Analisis Data SPSS*. Sintok, Kedah: UUM Press.
- Haron Din. 2002. *Manusia dan Islam*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Ibn Kathir, Abu Fida' 'Imaduddin Ismail bin 'Umar. 2013. *Shahih Tafsir Ibnu Katsir*: Terj. Al-Mubarakfuri, Shaikh Shafiyurrahman. Jakarta: Pustaka Ibnu Katsir.
- KESUMA. 2007. Garis Panduan Kurikulum Kelas Pengajian Takmir Masjid dan Surau. Putrajaya: Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM).
- Khatijah Othman, Zulkiple Abdul Ghani, Maziahtusima Ishak et al. 2017. Pembelajaran Islam Sepanjang Hayat (PISH): Ke Arah Melahirkan Generasi Seimbang untuk Pembangunan Negara. *Journal of Islamic Social Sciences and Humanities* 12(s.e): 107-119.
- Kurikulum Kelas Pengajian Takmir Masjid dan Surau*. 2007. Putrajaya: Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM).
- Mohd Khafidz Soroni et al. 2016. Persepsi Jemaah terhadap Pengajian Kitab Hadith di Masjid-Masjid Negeri Selangor. *E-Proceeding of the 1st INHAD- International Muzakarah & Mu'tamar on Hadith 2016*. Institut Kajian Hadith -INHAD. 25 April.

- Mohd. Muhiden Abd Rahman & Mohd Alwee Yusoff. 2009. Masjid sebagai Sebuah Institusi Pendidikan: Suatu Tinjauan dari Aspek Sejarah. Dalam. *Isu-Isu Pengurusan dan Pembangunan Masjid*. Ahmad Najib Abdullah (ed.). Nilam Puri: Akademi Pengajian Islam. 1-12.
- Noor Najihan Jaafar. 2014. *Pelaksanaan Kelas Pengajian Tafsir Al-Quran dan Hadith: Kajian terhadap Beberapa Masjid Terpilih Sekitar Nilai dan Wilayah Persekutuan*. <http://ddms.usim.edu.my/handle/123456789/7461>. Akses pada 12 Ogos 2017.
- Nurazmallail Marni et al. 2004. Masalah Kekurangan Sambutan terhadap Program Kuliah di Masjid Bandar Baru Uda dan Masjid Sultan Abu Bakar, Johor Bahru. Asmadi Mohamed Naim & Mohd Yusnadi (ed.). *Prosiding Seminar Kebangsaan Pengurusan Masjid 2004*. Pusat Islam Universiti Utara Malaysia. 25-27 September.
- Muhamad Faisal Ashaari & Firdaus Mokhtar. 2018. Pandangan Imam dan Pentadbir Masjid tentang Kehadiran Masyarakat ke Masjid. *Jurnal Hadhari*. 10 (2) 205-223.
- Omar Zakaria. 2012. Penggunaan Kitab dalam Komunikasi Dakwah: Kajian Kes Terhadap Pengajian Agama di Masjid dan Surau di Selangor dan Negeri Sembilan. Tesis Doktor Falsafah (Bahan Tidak Diterbit). Fakulti Sastera dan Sains Sosial. Universiti Malaya.
- Seripah Zin Sayed Ali & Wan Rohani Wan Mokhtar. 2009. Masjid Menurut Perspektif al-Qur'an dan al-Sunnah. Dalam. *Isu-Isu Pengurusan dan Pembangunan Masjid*. Ahmad Najib Abdullah (ed.). Nilam Puri: Akademi Pengajian Islam. 61-82.
- Siti Shamsiah Mohd Sufi. 2009. Islam Menuntut Pembelajaran Sepanjang Hayat. *Utusan Malaysia*. 22 Mei.
- Shanaz Husain. 2004. *The Muslim Conquest of Spain and The Legacy of Al-Andalus*. London: Taha Publishers Ltd.
- Shuhadak Mahmud & Iknor Azli Ibrahim. 2014. Pelaksanaan program takmir sebagai medium pengimarah masjid di Negeri Sembilan. *Al-Hikmah, Journal of Islamic Dakwah* 6(2): 53-64.
- Tuan Haji Mohd Sofian Mat Ludin. 2017, Mac 3. Penolong Pengarah Unit Takmir Jabatan Kemajuan Islam Malaysia (JAKIM). Temu bual. Putrajaya.
- Al-Tabari, Abu Ja'far Muhammad Ibn Jarir. 1420H. *Jami' al-Bayan fi Ta'wil al-Qur'an*. Ahmad Muhammad Shakir. ed. Beirut: Mu'assasat al-Risalah.

PENGARANG

Dr. Abd Hadi Borham
Jabatan Pengajian Islam
Fakulti Sains Kemanusiaan
Universiti Pendidikan Sultan Idris (UPSI)
abdhadi.borham@fsk.upsi.edu.my

Dr. Mohamad Marzuqi Abdul Rahim
Jabatan Pengajian Islam
Fakulti Sains Kemanusiaan
Universiti Pendidikan Sultan Idris (UPSI)
marzuqi@fsk.upsi.edu.my

Dr. Wahyu Hidayat Abdullah
Jabatan Pengajian Islam
Fakulti Sains Kemanusiaan
Universiti Pendidikan Sultan Idris (UPSI)
wahyu@fsk.upsi.edu.my

Prof. Madya Dr. Abdul Ghafar Don
Fakulti Pengajian Islam
Universiti Kebangsaan Malaysia (UKM)
a.g.don@ukm.edu.my